

DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2021.27.246999>
УДК 37.014.54(477)

ОКСАНА БОЛЬШАЯ

ORCID 0000-0003-0543-5196

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості процесу реформування української економіки, використання організаційно-економічних методів управління та дослідження теоретичних принципів функціонування та розвитку системи освіти. Визначення організаційно-економічних механізмів, що сприяють забезпеченню стабілізації економічної ситуації в освіті та її інноваційного розвитку в ринковому середовищі держави

Ключові слова: економіка, освіта, кластер, менеджмент, управлінське рішення

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Якісні показники освіти та функціонування ринку освітніх послуг є визначальними у стратегії державної політики для нарощення економічного, інтелектуального та духовного потенціалу суспільства, підвищення добробуту населення та національної безпеки країни. В умовах формування інформаційного суспільства розвиток країни залежить від рівня та якості освіти її громадян, цей фактор впливає на характер і масштаби трансформації структури та розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методологічної літератури, яка присвячена цій проблемі, показує, що питання впливу соціальних та економічних аспектів на розвиток та реформування освітньої галузі досліджували такі відомі вчені: О. Бабіч, О. Єфремов, В.Жамін, Є. Жильцов, В. Зуєв, В. Андрущенко, А. Величко, Г. Дмитренко, Т. Боголіб, Т. Костишина, В. Луговий та ін.

Формулювання мети статті. Визначити основні соціально-економічні аспекти, що впливають на розвиток освіти в Україні. Дослідити ефективність використання вітчизняної системи освіти як чинника прискорення соціально-економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта та ринок освітніх послуг визначають напрями структурної еволюції національного господарства. Завдяки розвитку національної економіки та спираючись на науку і освіту, розвинені країни отримують основну частку сукупного світового доходу та займають провідні місця за індексами глобальної конкурентоспроможності та людського розвитку.

Тривале ігнорування провідних факторів ефективної трансформації національної економіки та сучасного економічного розвитку, якими є наука й освіта, призвело до деградації конкурентоспроможності України. Наша країна має низький рівень реалізації свого наукового та освітнього потенціалу. Про це свідчать такі дані: у 2019 р. за індексом якості освіти Україна займала 46-е місце серед 189 країн, а за індексом науково-дослідницької активності – 42-е місце зі 196 країн. Незважаючи на це, за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна займала лише 85-е місце серед 141 країни, а за індексом людського розвитку – 88-е місце зі 189 країн (Бицора).

Україна – велика європейська держава з населенням понад 40 млн осіб, понад 70 % відсотків людей мають вищу освіту. Але потенціал вищої освіти України не використовується повною мірою суспільством і економікою. Так, за загальним рейтингом «The Good Country Index» 2020 р. серед 153 країн Україна – на 76-му місці, а найближчі географічні сусіди та країни, які є безпосередніми конкурентами на ринку освітніх послуг, значно вище: Польща – на 31-му, а Німеччина – на 5-му. Україна посідає 1-ше місце за компонентою «Внесок у розвиток науки та технологій» в рейтингу, Польща – на 13-му місці, Німеччина – на 23-му, а Велика Британія – на 5-му, але таке високе місце України пояснюється значно нижчим рівнем ВВП на одну особу, ніж результатами розвитку науки та технологій. Привабливість вищої освіти та стійкий попит на неї підтверджується показником наукомісткої зайнятості (компоненти Глобального інноваційного індексу). Україна у 2020 р. посідає 32-ге місце із показником 37,7 % за цією компонентою, але у решті країн цей показник вище: у Великій Британії – 49,2 % (7-ме місце), Німеччині – 45,2 % (17-те місце), Польщі – 39,5 % (28-ме місце). Індикатор «економічний контекст» оцінює вплив національних інвестицій у вищу освіту, порівнюючи економічний стан кожної країни з її результатами у міжнародних рейтингах. Найвище значення Україна має саме за цим індикатором – 55,9 (із 100). Лідерами є Велика Британія – 98,3, Німеччина – 91, аутсайдером є Польща – 14,6. Високе значення для України пояснюється не стільки високими позиціями університетів у світових рейтингах, а низьким рівнем ВВП на душу населення в країні (*Стратегія розвитку вищої освіти...*).

Економічна освіта є суспільною підсистемою за допомогою якої найактивнішим та найадекватнішим способом долається невідповідність між сферою знання і цінностей та об'єктивно-реальними умовами. Завдяки економічній освіті у державі можливе виховання не лише професіоналів-підприємців, але й людей з високими особистісно-духовними та творчо-вольовими здібностями. «У контексті теорії людського капіталу освіта розглядається як підготовка людей до трудової реалізації, тому перевага віддається професійним предметам. З погляду людського розвитку навчання має самостійну цінність тому, разом з професійними предметами важливого значення набувають гуманітарні дисципліни як засіб глибшого розуміння природних і соціальних явищ, місця людини в житті» (Олексенко).

Потужну державу та конкурентну економіку може забезпечити лише згуртована спільнота, яка складається із творчих людей та відповідальних громадян, що є активними і підприємливими. Саме таких громадян мають готувати заклади освіти. Зміст професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти має постійно оновлюватися та змінюватися відповідно потребам ринку праці. Особливої актуальності набуває питання мобільності, конкурентоспроможності та рівня кваліфікації працівників. Очевидно, що сьогодні українська освіта не відповідає ані сучасним запитам з боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Саме тому здійснюється системна трансформація сфери для забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих. Повинні реалізуватися завдання, спрямовані на досягнення спільної мети: перетворити українську освіту на інноваційне середовище, в якому учні й студенти набувають ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, а науковці мають можливості та ресурси для проведення досліджень, що безпосередньо впливатимуть на соціально-економічний та інноваційний розвиток держави (*Реформа освіти та науки...*).

Економічна суть освіти якнайповніше розкривається через одночасний аналіз освіти як особливої потреби, як послуги, інституту і сфери громадського сектора економіки. Соціально-економічна суть освітньої послуги виявляється через її представлення як композиції чистого громадського й чистого особистого блага. Як чисте особисте благо освітня послуга виступає об'єктом купівлі-продажу, має ринкову ціну, характеризується наявністю можливості вибору споживачем форми і способів задоволення потреби в освіті. Освітня послуга як громадське благо характеризується спільним характером споживання, невиключеністю, неподільністю, породженням значного зовнішнього екстернального позитивного ефекту, який виражається у високих темпах продуктивності праці й економічного зростання, підвищенні соціальної стабільності й посиленні конкурентоспроможності національної економіки (Кулініч).

Економічна складова освіти є основною в економічному зростанні національної економіки, розвиток інтелектуального потенціалу – продукт системи освіти, що нарощує нові знання та забезпечує інноваційно-технологічне вдосконалення виробництва завдяки чому відбувається ріст суспільного продукту, що забезпечує економічне зростання в цілому. Разом з тим система вищої освіти є зоною концентрації територіальних інноваційних тенденцій та забезпечує удосконалення просторових форм, насамперед процесів галузевої кластеризації (Кулініч).

Кластерний розвиток економіки країни – одна з характерних ознак сучасної інноваційної економіки і для професійної освіти має значні переваги: підвищення якості навчання; розроблення нових технологій навчання; забезпечення неперервності та доступності навчального процесу; перевірка отриманих знань на практиці; незалежне оцінювання якості навчання, рівня викладання, якості навчальних програм та матеріалів. процесом кластеризації представляє собою «реалізація загальнодержавної політики, спрямованої на підтримку інноваційного розвитку, здійснення фінансово-економічних, адміністративних, регуляторних реформ та розроблення стратегії розвитку регіонів» (Стойчик).

Кластер має дві яскраво виділені складові – галузеву та територіальну. Виходячи з цього вирізняють:

- промисловий кластер – група споріднених взаємопов'язаних галузей промисловості та сфери послуг, що успішно спеціалізується на міжнародному поділі праці;
- регіональний кластер – це просторова агломерація схожих і взаємопов'язаних форм економічної діяльності, яка становить основу місцевого середовища, сприяє обміну знаннями, стимулює різні форми навчання і адаптації. Такі кластери звичайно складаються з малих і середніх підприємств. Центральний елемент їх успіху зосереджений у силі соціального капіталу і географічній близькості;
- інноваційний кластер є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності, являє собою неформальне об'єднання зусиль різних організацій (промислових компаній, науково-дослідних центрів, закладів освіти, індивідуальних підприємств, органів державного управління, громадських організацій та ін.). Мета створення інноваційного кластера полягає в концентрації сильних сторін регіону для вирішення складних завдань. Визначальну роль у створенні та функціонуванні даної мережі відіграють місцеві науково-дослідні інститути, що досліджують відповідні тематичні сфери. Об'єднання в кластер забезпечує систему розповсюдження нових знань, технологій, інновацій. При цьому формування мережі стійких зв'язків між усіма

учасниками кластеру є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – в конкурентні переваги (Іванченко).

Процес консолідації науки, освіти та виробництва відповідно тенденціям інноваційної модернізації, а також процес кластеризації економіки зумовлюють утворення складних механізмів безпосередньої взаємодії закладів освіти один з одним, з науковими та виробничими одиницями, з конгломератними й гібридними видами зв'язків та мережною взаємодією за схемою «центр-периферія». Впровадження такого механізму дає можливість трансформації освітньої системи в «індустрію наукових знань», що утворює основний ресурс «економіки знань», якість якого відповідає стандартам інноваційного зростання (Кулініч).

Важливою особливістю розвитку системи освіти України є недостатня увага нашого суспільства до впливу на цей процес соціально-економічних чинників, причини якої криються в психологічній (соціально-психологічній) площині. Більшість не схильна розглядати освітню діяльність як таку, що ґрунтується на економічних та соціально-економічних процесах. У більшості населення держави немає усвідомлення того, що найважливіші результати освіти (людські якості, компетентності, знання) мають не лише соціальне і культурне значення, але й повинні корелювати зі стратегічними запитами економіки. Здобуття освіти на усіх її рівнях має підготувати людину до успішної участі в найважливіших економічних процесах. Такий підхід зумовлює особистість до активного, суб'єктного та критичного ставлення до освітнього процесу. Однак представникам нашого суспільства все ще складно розглядати себе в статусі користувачів освітніх послуг, а педагогічних працівників — як тих, хто надає ці послуги, тобто суб'єктами не лише освітніх, але й правових та економічних відносин. Для багатьох громадян України, освіта (передусім загальна середня) пов'язана не з економікою, а з традиціями, іншими культурними й навіть сакральними явищами. З одного боку, таке патріархальне, консервативне бачення освіти сприяло її збереженню в період економічної кризи. З іншого боку, така позиція ускладнює ефективне застосування освітніх механізмів для успішного розв'язання як життєвих завдань окремого користувача освітніх послуг (здобувача освіти), так і завдань стійкого економічного й соціального розвитку нашої держави в умовах її інтеграції до глобалізованого, інноваційно зорієнтованого світового економічного простору (Люлькава).

Основні соціально-економічні аспекти, які мають вплив на економіку: рівень соціально-економічного розвитку країни, певного регіону та окремо взятої громади, особливості розвитку соціальної інфраструктури, характер та тип власності підприємств, розподільчих відносин, чисельність населення за соціальними групами та його статево віковий склад, народжуваність і смертність, міграція, зайнятість, професійно-кваліфікаційна структура, показники рівня доходу на душу населення та домогосподарств, рівень державного управління та фінансування системи освіти.

Узагальнюючи результати наукових досліджень важливою причиною відставання бідних країн від багатих є недостатність інвестицій у людський капітал, і навпаки, досягнення в освіті й державні видатки на освіту безпосередньо пов'язані з економічним зростанням. Якість освіти, показниками виміру якої є, наприклад, рівень оплати праці викладачів закладів освіти, співвідношення кількості учнів та студентів з розрахунку на одного викладача та рівня їх підготовки, позитивно впливає на майбутній рівень доходів громадян з більш високим освітнім рівнем. Участь працівника у системі навчання впродовж усього життя є важливим чинником професійного успіху на ринку праці. Людський капітал мігрує з місць, де відсутній достатній попит, у місця поширення і концентрації попиту, а масовий відтік людського капіталу з країн еміграції призводить до їх тривалого занепаду та економічної кризи. Особлива роль освіти і освіченості в економічному зростанні – річ очевидна, оскільки суб'єктом економічного, технічного і будь-якого росту є людина, діяльність якої у великій мірі детермінується професійною підготовкою і загальною освіченістю. Остання особливо важлива в період розгортання науково-технічної революції. Це особливо помітно в технологічно і економічно розвинутих країнах, освіта в яких набрала масових масштабів. Тут не тільки держава, але й кожний громадянин повинен дбати про належний рівень освіти, яка щораз стає об'єктивно-перманентною вимогою. Відсутність належної освіти стає на заваді отримати потрібну роботу, не кажучи вже про просування по соціальній драбині на вищі щаблі (Лопушняк).

Людина є головною рушійною силою для розвитку економіки та суспільства, а освіта є чинником у формуванні креативного, оперативного та адекватного у реагуванні на зміни, компромісного та свідомого громадянина України. Процес інтеграції України у світову економіку є досить неоднозначний, але необхідно дотримуватись тенденції гуманізації соціально-економічних процесів, сприяти розвитку найновітніших технологій та впровадження їх в життя. За цих умов розвиток освіти є важливим показником, як з економічному аспекті так і при дослідженні соціальної складової сталого розвитку України.

За оцінками Світового банку, Україна має конкурентну перевагу у вигляді потужної системи освіти, що є рушієм економічного та соціального розвитку країни, але частка людського капіталу залишається невеликою. За 30 років незалежності Україна має порівняльні переваги в якості освіти, що сприяє високому рівню навчальних досягнень учнів та студентів. Але, потреби сучасного ринку праці не відповідають пропозиції сучасної системи освіти, зміни та трансформації якої проходять повільними темпами. При наявності високоосвіченої робочої сили в Україні на людський капітал припадає лише 34 % національного багатства (тоді

як середній показник для країн Європи та Центральної Азії складає 62 %), продуктивність праці становить лише 22 % від продуктивності праці у країнах європейського Союзу (*Про рішення ради національної...*).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Політика модернізації сучасної національної освіти розпочато та створений новий погляд на якісний рівень та суспільну роль освіти, процес реформування та вдосконалення відбувається впевненими і поступовими темпами.

Державна політика визначає пріоритетними орієнтирами: забезпечення якості та доступності, людиноцентризму, конкурентоспроможності та ефективності, сприяти подальшій інтеграції в глобальну систему освіти та досліджень, проведення постійного національного та міжнародного моніторингу, проведення комплексного дослідження стану та перспектив розвитку освіти, забезпечення достатнього фінансування.

Освіта є основним чинником у розвитку суспільства та побудові економічно-розвиненої і стабільної економіки держави. Виховання високоосвічених та кваліфікованих людей є основним пріоритетом державної освітньої політики, що ґрунтується на суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-історичних процесах. Освітній процес є неперервним упродовж всього життя людини, що є гарантією її конкурентоспроможності на ринку праці. Позитивні результати у системі освіти напряму мають вплив на економічний стан держави. Високий рівень освіти дозволяє розробляти та впроваджувати найновіші технології у всіх галузях держави, що забезпечує соціально-економічний розвиток суспільства.

Список використаних джерел

- Бицора Ю. *Структурні зрушення в науці й освіті та їхній вплив на розвиток національної економіки*. Взято з <http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/697/662> (дата звернення 12.05.2021)
- Иванченко Г. *Розробка кластерної моделі розвитку регіону: методологічний підхід*. Взято з <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення 24.05.2021)
- Кулінич О. *Освіта як чинник соціально-економічного розвитку*. Взято з http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (дата звернення 23.05.2021)
- Лопушняк Г. *Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку*. Взято з https://kneu.edu.ua/get_file (дата звернення 26.05.2021)
- Люлькова Ю. *Методика експертного опитування щодо визначення впливу соціально-економічних чинників на розвиток загальної середньої освіти України в змісті посібника з педагогічного прогнозування для вчителів*. Взято з http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (дата звернення 24.05.2021)
- Олексенко Р. *Розвиток національної економічної освіти та її вплив на глобальні перетворення сучасного світу*. Взято з <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/11107/1/zbirnyk-tdata-melitopol-1-70-73.pdf> (дата звернення 21.05.2021)
- Про рішення ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію людського розвитку»*. Взято з <https://www.msp.gov.ua/projects/631> (дата звернення 26.05.2021)
- Реформа освіти та науки*. Взято з <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення 22.05.2021)
- Стойчик Т. *Освітній кластер як форма соціального партнерства*. Взято з http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/11_40_2020/pedagog (дата звернення 23.05.2021)
- Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки*. Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення 20.05.2021)

References

- Bytsiura, Yu. *Strukturni zrushennia v nauksi y osviti ta yikhniy vplyv na rozvytok natsionalnoi ekonomiky [Structural changes in science and education and their impact on the development of the national economy]*. Retrieved from <http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/697/662> [in Ukrainian].
- Ivanchenko, H. *Rozrobka klasternoї modeli rozvytku rehionu: metodolohichni pidkhid [Development of a cluster model of regional development: a methodological approach]*. Retrieved from <http://www.economy.nauka.com.ua> [in Ukrainian].
- Kulinich, O. *Osvita yak chynnyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Education as a factor of socio-economic development]*. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 [in Ukrainian].
- Liulkova, Yu. *Metodyka ekspertnoho opytuvannia shchodo vyznachennia vplyvu sotsialno-ekonomichnykh chynnykiv na rozvytok zahalnoi serednoi osvity Ukrainy v zmisti posibnyka z pedahohichnoho prohnouzuvannia dlia vchyteliv [Methods of expert survey to determine the impact of socio-economic factors on the development of*

general secondary education in Ukraine in the content of the manual on pedagogical forecasting for teachers]. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 [in Ukrainian].

Lopushniak, H. *Vyshcha osvita Ukrainy: derzhavne rehulivannia ta perspektyvy rozvytku [Higher education in Ukraine: state regulation and prospects for development]. Retrieved from https://kneu.edu.ua/get_file [in Ukrainian].*

Oleksenko, R. *Rozvytok natsionalnoi ekonomichnoi osvity ta yii vplyv na hlobalni peretvorennia suchasnoho svitu [Development of national economic education and its influence on global transformations of the modern world]. Retrieved from <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/11107/1/zbirnyk-tatau-melitopol-1-70-73.pdf> [in Ukrainian].*

Reforma osvity ta nauky [Education and science reform]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> [in Ukrainian].

Pro rishennia rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy "Pro Stratehiu liudskoho rozvytku" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "On the Human Development Strategy"]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/projects/631> [in Ukrainian].

Stoichyk, T. *Osvitnii klaster yak forma sotsialnoho partnerstva [Educational cluster as a form of social partnership]. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/11_40_2020/pedagog [in Ukrainian].*

Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021-2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].

BOLSHAYA O.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC ASPECTS ON EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

The statement of the problem and its relationship to important scientific and practical tasks.

The article considers the peculiarities of the process of reforming the Ukrainian economy, the use of organizational and economic management methods and the study of theoretical principles of functioning and development of the education system. Also, it provides the definition of organizational-economic mechanisms, contributing to the stabilization of the economic situation in education and its innovative development in the market environment of the state.

According to the author, education is a major factor in the development of society and building an economically developed and stable economy. Education of highly educated and qualified people is the main priority of state educational policy based on socio-political, socio-economic and cultural-historical processes. The educational process is continuous throughout a person's life, which is a guarantee of his competitiveness in the labor market. Positive results in the education system directly affect the economic condition of the state. The high level of education allows to develop and implement the latest technologies in all sectors of the state, which ensures the socio-economic development of society.

Key words: *economy, education, cluster, management, management decision*

Стаття надійшла до редакції 04.05. 2021 р.